

Makale Gönderilme Tarihi: 07.01.2019 – Makale Kabul Tarihi: 09.03.2019

“BAŞKURT YAZIM TARİHİ’NDEN” ADLI ESERİN “ARAP HARFLİ BAŞKURT TÜRKÇESİ İLE İLGİLİ BÖLÜMLERİ

Q. Z. EHMEROV*

Akt.: Kübra GENÇ**

Özet

Kıpçak Grubu Türk Lehçeleri’nden birisi olan Başkurt Türkçesi üzerine yapmış olduğumuz bu aktarımda, Başkurt Dil Bilimcisi Q. Z. Ehmerov’un eserinden Başkurt Türkçesinde Arap Alfabeti ve imlâsının kullanım alanları ve yeri ile ilgili kısımlar Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

El yazması, matbu, rika, nesih, silüs gibi yazıların Başkurt edebî dilinde de yer aldığı görülmüştür. Başkurt Türkçesinde Arap alfabesinin kullanıldığı dönemlerde Tatar Türkçesinin imlâ kalıplarının dışına pek fazla çıkmamıştır. Seslerin eklere ve köklere nasıl yansıdığı, Arap imlâsında ne şekilde kullanıldığı aktarımla birlikte açığa kavuşmuştur. Bunların dışında günümüz Başkurt Türkçesinde kullanılan Kiril alfabesinin Arap alfabesinde karşılığı olmayan, aynı şekilde de Arap alfabesinde var olup Kiril alfabesinde karşılık bulmayan harflerin şekilleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Q.Z. Ehmerov, Başkurt Türkçesi Alfabe Geçmişi, Başkurt imlâsı.

"BASHKIR THE DATE OF WRITING" In his book "WRITING WORKS ON TURKISH ARABIC CAPS BASHKIR" of Turkey Turkish REGARDING TRANSFER SECTION

Abstract

In this transfer which we have investigated on Bashkir Turkish that is one of the Turkish dialects in Kipchak Languages is based on Bashkir Linguists Q. Z. Ehmerov’s work named "Башкорт языгы тарихынан (Башкорт әзәби теленәң алфавиты һәм орфографияһы тарихы) (2012, Ufa, 2nd edition) published by Kitap Neşriyet. In this work both Arabic alphabet, spelling of it’s areas and location and their effects on Bashkir Turkish have been determined.

Writing types such as silüs, nesih, rika, printed and manuscripts was also seen in Bashkir Literary Language during Arabic Alphabeth was used. It didn’t go out of the spelling patterns of the Tatar Turkish too much. How the voices are reflected in the texts and the roots, how they are used in the Arabic alphabet in the transmission is revealed. Apart from these, the forms of cyrillic alphabeth used in today’s Bashkir Turkish have not been established clearly in the Arabic alphabeth and vice versa but new equivalent forms are identified.

Key words: Q.Z. Ehmerov, Bashkir Turkic Alphabet History, Bashkir language.

*

** Kübra Genç. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. kubra_hayal25@hotmail.com

Giriş

Türk lehçelerinde kullanılan alfabelerin gelişim süreci, bu lehçelerin geçirdiği evreleri anlamak açısından oldukça faydalıdır. Bu konuyla ilgili eserlerin mümkün mertebe incelenip alana dair malzemenin toplanması önem arz etmektedir. Böyle eserlerden biri de Başkurt dil bilimcisi Q. Z. Ehmerov'a aittir.* Ehmerov'un bu eserinde oldukça kapsamlı bir şekilde Başkurt Türkçesinin yazım tarihinin süreci üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada, Başkurt Türkçesinde hazırlanmış olan bu eserin Arap harfli metinleri ile ilgili bölümleri Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Eserin aktarılan bölümleri, Başkurt Türkçesi ve/veya genel olarak Türkoloji üzerine çalışan araştırmacılara oldukça önemli katkı sağlayacak aynı zamanda Başkurt Türkçesi ve Arap harfli metinlerin yazım kuralları ile ilgili birçok konuya açıklık getirecektir.*

Eserin aktarılan bölümlerinde Arap alfabesinin Başkurt Türkçesine giriş aşamasından başlayarak, harflerin karşılıkları, kullanım alanları ve hangi bölgelerde yaygın olduğundan bahsedilmiştir.

Eserin aktarımında kalıp ifadelerin asıllarına sadık kalınmaya özen gösterilmiştir. Seminerden faydalanacak olan araştırmacılar için aktarımın ardına asıl metin, taranıp word programında düzeltilerek, Kiril harfleriyle eklenmiştir. Eserin aslı ve aktarım arasında daha sıhhatli karşılaştırma yapabilmek için sayfaların başladığı kısımlarda köşeli parantez içinde [S-1] şeklinde sayfa numaraları belirtilmiştir. Bir sonraki sayfa, paragraf başından veya yeni bir başlıkla başlıyor ise buna göre cümlenin hemen üst tarafından sayfa belirtilmiştir. Bunun haricinde yeni sayfa bir cümlenin ortasında başlıyor veya sözcük bölünüyor ise, cümlenin bölündüğü sözcükten önce sözcüğün tamamının verildiği kısımdan sonra sayfa numara belirtilmiştir.

Başkurt Türkçesinde kullanılan Arap harflerin verildiği tablo eserin iç sayfalarında yer almaktadır fakat sayfayı böldüğü için aktarımın baş kısmına alınmıştır. Seminerde, eserin kendi dipnotları Başkurt Türkçesi ve Rusçadan Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Asıllarına ise ihtiyaç hâlinde aktarımdan sonra verilmiş olan Kiril harfli bölümden bakılabilir. Bu dipnotlar haricinde aktarımın dipnotları yıldızlı (*) dipnot olarak verilmiştir. Bu dipnotların bazılarında asıl metinde örnek olarak verilen sözcüklerin Türkiye Türkçesi karşılıklarını verilirken bazılarında ise

* Q. Z. Ehmerov (2012); *Башкорт языгы тарихынан (Башкорт әзәби теленең алфавиты һәм орфографияһы тарихы)*, Başkurt Yazım Tarihi'nden (Bashkurt Edebi Dilinin Alfabesi ve İmlası Tarihi) (2.basım). Ufa: Kitap Neşriyat.

* Eserin ilgili bölümleri Türkiye Türkçesine tarafımızdan aktarılmış ve Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne seminer çalışması olarak verilmiştir. Daha geniş araştırmacı kitlesinin istifadesine sunmanın faydalı olacağı düşünüldüğü için düzeltmeler yapılarak yayımlanmasına karar verilmiştir. Bu çalışma seminer çalışmamızın düzenlenmiş halidir.

açıklanmasına ihtiyaç duyulan durumlar izah edilmiştir. Dipnotlarda Türkiye Türkçesi karşılığı verilen sözcüklerin bir kısmı Kiril ve çeviriyazı (transkripsiyonlu) halde verilirken bir kısmı ise doğrudan çeviriyazı (transkripsiyonlu) haliyle verilmiştir.

Aktarımda, metinde geçen Kiril harfli sözcüklerdeki birtakım seslerin, çeviriyazı (transkripsiyonlu) karşılığı aşağıdaki gibidir:

З (dil dışı ara z) = ź

Ç (dil dışı ara s) = ś

Н (damak n'si) = ñ

К (kalın k) = q

Ф (kalın) = ğ

-Е-/ -е- (sözcük içinde) = é

Е-/ е- (sözcük ya da ek başında) = yé

э (sözcük ya da ek başında) = é

Х (kalın h) = ħ

Alfabe

Хәреф формалары				Harf Şekilleri					
Айрм Торға	Азака	Уртаа	ашта	Исемде	Normal şekilde	Sonda	Ortada	Başta	İsimleri
ا	ا	ا	...	Әлиф	ا	ا	...	...	...Elif
ب	ب	ب	ب	Би	ب	ب	ب	ب	Bi
ت	ت	ت	ت	Ти	ت	ت	ت	ت	Ti
ث	ث	ث	ث	Ғи	ث	ث	ث	ث	si
ج	ج	ج	ج	Жим	ج	ج	ج	ج	Cim
ح	ح	ح	ح	Хи	ح	ح	ح	ح	hi
خ	خ	خ	خ	Хы	خ	خ	خ	خ	hi
د	د	د	...	Дал	د	د	...	...	...Dal
ذ	ذ	ذ	...	Зәл	ذ	ذ	...	...	...Zel
ر	ر	ر	...	Рә	ر	ر	...	...	...Re
ز	ز	ز	...	Зи	ز	ز	...	...	...Zi
س	س	س	س	Сен	س	س	س	س	Sén
ش	ش	ش	ش	Шын	ش	ش	ش	ش	Şın
ص	ص	ص	ص	Сад	ص	ص	ص	ص	Sad
ض	ض	ض	ض	Зад	ض	ض	ض	ض	Zad
ط	ط	ط	ط	Тый	ط	ط	ط	ط	Tıy
ظ	ظ	ظ	ظ	Зый	ظ	ظ	ظ	ظ	Zıy
ع	ع	ع	ع	Ғәйен	ع	ع	ع	ع	Ĝeyén
غ	غ	غ	غ	Ғайын	غ	غ	غ	غ	Ĝayın
ف	ف	ف	ف	Ғи	ف	ف	ف	ف	Fi
ق	ق	ق	ق	Қаф	ق	ق	ق	ق	Qaf
ك	ك	ك	ك	Кәф	ك	ك	ك	ك	Kef
ل	ل	ل	ل	Ләм	ل	ل	ل	ل	Lem
م	م	م	م	Мим	م	م	م	م	Mim
ن	ن	ن	ن	Нон	ن	ن	ن	ن	Nun
ه	ه	ه	ه	Һи	ه	ه	ه	ه	hi
و	و	و	...	Уәй	و	و	...	...	...vav
ی	ی	ی	ی	Йа	ی	ی	ی	ی	ya

Arap Yazımı

[S-36] Ekim devrimine kadar Başkurt halkı Arap yazısını kullandı.

Arap yazısına kadar Başkurtlarda başka tür yazı var mı yok mu gibi sorulara cevap vermek zor. Çünkü bunu teyit eden yazılı miras bu güne kadar henüz bulunamamıştı. Lakin böyle de olsa bazı bilgiler, mesela Başkurt halkının yazısı; eski Türk devletleri ile sıkı ilişkide olup onlarla yıllarca iç içe yaşamışlardır, Başkurtlarda Arap yazısına kadar başka çeşit yazılardan faydalanmadılar mı, diye düşünmeye mecbur eder.

Miladın birinci yüzyılında kendi içindeki çatışmalardan dolayı Hun devleti - Kuzey ve Güney Hunlar³¹ - şeklinde ikiye bölünür. Kuzey Hunları'nın bir kısmı Moğol kabilelerinden birisi olan Syanabızların baskısı sonucunda Hun ismi altında Oğuzlar ile birleşip Batıya doğru göçerek, Aral Denizi'nden İdil ve Don nehirlerine kadar olan bölgedeki yerleşim yerlerini ele geçirirler.³² Bu Hunlar şimdiki Başkurdistan'ın kuzey bölümüne de girip yerli halklar ile kaynaşırlar. Meselâ Başkurtlar'ın bazı boyları kendi köklerini Hunların lideri Balamir'e götürüp bağlar.³³ Hiç şüphesiz Hunlar'ın kendileriyle birlikte eski yazılarını da alıp getirmeleri gerekir.

Başkurtlar'ın komşusu olan Bulgarlar Arap alfabesini kabul edene kadar birkaç yüzyıl boyunca güneyden alıp getirdikleri Orhun-Yenisey yazıtından faydalanmışlardır. Bunu, arkeolojik araştırmalarda bulunan Bulgar kap-kacaklarına yazılan yazılar onaylamaktadır.

[S-38]

Arap yazısı Başkurtlara 10-11.yy'larda İslam dini vesilesiyle gelmiştir. Arap alfabesi ile yazılmış edebî miras Başkurdistan'da 14. yüzyıldan başlayarak korunabilmiştir. Bunlar eski mezar taşlarındaki yazılar ve çeşitli Başkurt boyları tarafından düzenlenen soy kütükleri idi.

[S-39]

Arap alfabesi, Arami alfabesinin bir dalı olan Nebatî³⁷ yazısı esas alınarak 5. yüzyılda şekil almaya başlamıştır. Suriye'deki Halep (Aleppo) şehri çevresinde 1879 yılında bulunan

³¹ Biçurin N. Ya. Eski dönemlerde Orta Asya'da yaşayan halklar hakkında bilgi derlemeleri. T. I. M. L., 1950. 116-117. bölümler.

³² Bernştam A. N. Hun Tarihi üzerine deneme. L., 1951. 112-116. bölümler.

³³ Başkurdistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihi üzerine denemeler. T. I. Ç. 1. Ufa, 1956. 29. bölüm.

³⁷ Arap kabilelerinin birisi olan Nebatiler, bizim çağımızın 5. Yüzyılının ilk döneminde Arabistan'dan Filistin'in güneyine göçerek ikinci yüzyılda büyük devlet oluştururlar. Bu devletin içinde güneydoğu Suriye, Sina Yarımadası ve kuzeybatı Arabistan var idi. Nebati Devleti'nin merkezî şehri Batra (Rusça Petra) idi. Çağımızın 105-106 yılları arasında Nebati Devleti Romalılar tarafından savaşılarak alınır.

yazı Arap alfabeli en eski edebî miras sayılmaktadır. Bu yazı, Grek, Suriye, Arap dillerinde 512 yılında yazılmıştır.

Arap alfabesi ilk olarak 22 harften oluşuyordu. Bu 22 harfe Arap dilindeki sesleri veremediği için sonradan 6 harf “si - ث, ğayın - غ, zad - ظ, hı - ح” (ś, kalın iki z, kalın h, ź, kalın g) eklenir. Bundan dolayı şimdiki Arap alfabesi 28 harften oluşur. Bu alfabadeki 28 harfin üçü (vav, ya, elif) ünlü, diğerleri ünsüzdür.

Arap yazısının en eski şekli “kûfi” yazısı diye adlandırılır. Bu isim Mezopotamya’daki Kufa şehrine bağlanmıştır. Bunun sonuncusu “nesih” olarak adlandırılır. Kûfi yazısında bir takım noktalamalar konulmaz. Arap harflerine nokta konularak yazmaya 8.yy’ın birinci yarısında başlanır. [S-40] Kûfi yazısı günümüzde çeşitli yapıları süslemek için kullanılır. Şimdiki Arap yazısı ise aslında nesih yazısıdır.

Arap yazısı çeşitli yazı şekillerine ayrılır. Meselâ, sülüs yazısı. Buradaki harfler çeşitli resimler, işlemler ile süslenip ilk harflere benzetilip yazılır. Bu yazı kitap başlarını güzelleştirmek için kullanılır.

Rika yazısı: burada “س, ش” (s, ş) harfleri bölünemeyince dişli bölümler düz şekilde, ن, ق (n, q) harflerinin noktaları, harfin kendisine birleştirilerek “س, ق” şeklinde yazılır. Genellikle harflerdeki noktalar birleştirilip “ن, ق” şeklinde yazılır. (ن, ق).

Araplar başta sadece daima ünsüzleri yazıp ünlüleri yazıda göstermemişlerdi, ünlüleri okuyucunun kendisinin ayırt edebilmesi gerekmektedir. Fakat ünlüleri göstermek için 8. yüzyılın ikinci yarısına özel işaretler eklenmiştir. Bu işaretler harflerin üstüne veya altına konulur. Üst-fetħe* َ (e), alt-kesre* ِ (i), ötre ُ (o-ö) vb. Meselâ, “قَلَم (кәләм), عِلْم (ғилем), ضُلْم (зүлүм)”

[S-41]

Arap alfabesi şüphesiz bizim dilimizin fonetik sistemini karşılamamaktadır. Bu alfabede bizim dilimizde olmayan *Хы*(hı), *ğayın* (ğayın), *zad* (zad), *zBlü* (zıy) vb. harfler olmakla birlikte bizim dilimizde olan *ç*(g), *ñ*(ñ) vb. sesler için harfler yoktur. Ayrıca Arap alfabesinde Başkurt Türkçesindeki 10 ünlü (şimdi 13 ünlü) ses için toplamda sadece üç ünlü harf var. Bu yüzden kullanım sürecinde bu alfabe çeşitli değişimlere uğramaktadır. Meselâ, 16. yüzyılın ikinci yarısında Türk dilinde yazılan Yurmatı Başkurtları* şeceresinde Arap alfabesindeki *ث, خ, ذ, ض*,

* fetħe: Arap imlâsında kısa “a” sesini bildiren işaret.

* kesre: Arap imlâsında ünsüz altına konulan kısa “i” sesini bildiren işaret.

* қәләм (qelem) – kalem; Ғилем (ğilém) – ilim; Золум (zolum) – zulüm

* Yurmatı - Bir Başkurt boyunun ismi.

ظ, غ (ş, kalın ħ, ź, kalın iki z, kalın ğ) harfleri kullanılmamış, onların yerine Arap alfabesinde olmayan چ, گ, ژ, نك, ژ (ç, g, j, ñ, v) harfleri kullanılmıştır. Mirsalih Bikçurin'in 1859 yılında basılan ders kitabına³⁸ Başkurt dilinde “Batır Batşa” (Bahadır Padişah) efsanesi alınmıştır. Burada Arap alfabesindeki bütün harflerin kullanılmasının yanı sıra farklı harfler de kullanılmıştır. Mesela: ژ (j) - ژیتامز , ژوراک , ژیر , (житамез, жөрәк, жир)*, نك (ñ) - كونكل (күңел)*, كككاش (кңаш-киңеш)*, bununla birlikte ك (K) harfi “g” sesi yerine de kullanılır: اكر (әкр, әгәр)* بزكا (бзка-бездә)*.

Devrime kadar Arap alfabesi; Başkurtlar için de, Tatarlar için de ve diğer birçok Türk halkı için de ortak bir alfabe olmuştur. Bununla birlikte bizim halkımız Ekim Devrimine kadar Tatar edebi dili için uygun hale getirilen Arap alfabesinden faydalandı. Devrimin sonunda Başkurt edebi dilinin ilk alfabesi Arap alfabesi esasında düzenlenmiştir. Buna göre Arap alfabesinin devrime kadar hangi değişimlere uğradığını araştırıp bulmak faydasız olmaz, diye düşünüyoruz.

En başta Arap alfabesine bizim dilimizde olan sesler için altı harf (گ, ژ, چ, پ, ژ, ك) eklenir. Bu harfler Arap alfabesinde olan harflere noktalar veya çizgi koyma yolu ile yapılmıştır. ر (r) harfinin üstüne üç nokta koyup ژ (j), ح (h) harfi altına üç nokta koyup چ (ç), و (u-ü) [S-42] harfinin üstüne üç nokta koyup ژ (v), ك (k) harfine üç nokta koyup گ (ñ), çizgi koyup گ (g), ب (b) harfine iki nokta daha ekleyip پ (p) harfi yapılmış olup, ñ harfini bazı yazarlar eski Uygur alfabesi geleneğine uygun olarak ن (n) ile ك (k) harfini birleştirip, نك şeklinde de kullanmaktadırlar.

Alfabelerdeki harflerin sayısı farklı yazarlar tarafından farklı şekilde kullanılır. Meselâ, Başkurt maarifçisi Mõhemetselim Ömõtbayev kendisinin gramerinde Arap alfabesindeki harflere 6 harf daha ekler. 33 harf olur: لا (la)³⁹ پ, چ, ژ, گ, نك (p, ç, j, g, ñ). Görüldüğü gibi, M. Ömõtbayev, “ç(g)” harfi için “س (k)” harfine üç nokta ekleyip “گ”; “ñ” harfi için de “ن (n), س (k)” harflerini birleştirip “س” yapar. M. Ömõtbayev bu konuda aşağıdakileri yazar: “Tatar halkı yazmak için Arap harflerini aldı. Onlar lamelif ile 29 harftirler. Bunlardan hariç Farsça sözcüklere ait dört harf vardır; پ, چ, ژ, گ (p, ç, j, g) bunlara Farsça harfler denmektedir. Tatar

³⁸ Mirsalih Bikçurin. Buhara, Başkurt, Kırgız ve Türkistan lehçeleri ile birlikte Arapça'yı, Farsça'yı ve Tatarca'yı öğrenmek için el kitabı. Kazan, 1859.

* житамез (jítaméz) - yetişiriz, жөрәк (jörök) – yürek; жир (jir) - yer

* күңел (küñél) - gönül

* кңаш/киңеш (kñaş/kiñés) / (keneş) – danışma kurulu

* әкр/әгәр (ekr/eger) - eğer

* бзка/бездә (bzka/bézge) - bize

³⁹ O zamandaki yazarların çoğu “l” harfinin dışında yine “l” ile “a” dan oluşan birleşik “la” harfini alırlar. Çünkü bu birleşik harf Kur'an'dan alınmıştır diye onu kaldırmak uygun değildir. Bu harfi onlar “lam-elif” diye adlandırıp kullanırlar.

Türkçesinde dahi eski harf vardır; nun ile kef birleşik yazılır. “ نك ” mesela “ آطانك ” (**atañ-baban**); “ آطانك ” (**ataniñ-babanın**)⁴⁰

Bu 34 harften dördü – ا, و, ی, ه (elif, vav, ya, hi) - harfleri ünlü sesler olarak kullanılır. “Tatar Türkçesinde sözü edilen و, ه, ی harfleri Avrupa halkının ünlü harfleri gibi ayrı ayrı uzunca söylenmezler. Eğer elif’in üstüne med koyarsan, ا (a) olur, eliften sonra “ و ” olursa, “ او (u)” olur; “ ی ” den sonra “ و ” olursa, “ یو (yu)” olur; “ ی ” den sonra “ ه ” olursa, “ یه (ye)” olur. Bunların (او, یو, یه) her birisi birer sestir, bunun için ikisi bir sesli harf yerine [S-43] kullanılırlar.⁴¹ Bundan yola çıkılarak bu harflerin yani, “ا, و, ه, ی” harflerinin farklı alanda batı dillerindeki gibi tam olarak ünlü sayılmadığı söylenmektedir. Elbette doğru bir düşünce.

Hebibulla Ehtemov, 35 harf kullanmaktadır, Möhemetselim Ömötbayev’in harflerine iki harf daha – پ, ژ (p, v) ekler.⁴²

Hüseyin Makayev, “ژ, پ (v, j)” harflerini eklemeyince 33 harf olur.⁴³ Seleh Kamal 36 harf⁴⁴, Yamaletdin Velidi 27 harf, alır⁴⁵. Seleh Kamal Türk dilinde üç çeşit “kaf” olduğunu söyler. *Kef arabi (K)*, *Kef farsî گ (g)*, *sağır kef گ (ñ)*. O dönemdeki çoğu ders kitabında bu harfler böyle adlandırılmıştır. Biz burada öğretmen Fatih Sadikov’un “Yazım kaideleri”⁴⁶ isimli kitabı üzerinde ayrıca durmak isteriz. Bu ders kitabı 1907 yılında öğretmenler cemiyeti tarafından incelenip, kabul edilip basılır ve Ğ. İbrahimov’un dil kitapları çıkıncaya kadar Başkurdistan okullarında tek doğru yazmayı öğretme kitabı olarak kullanılmaya devam edilir.

Bu kitap dört bölümden oluşur. Birinci bölümde yazı yazınca, genellikle dikkat edilmesi gereken kaideler, düzenler üzerinde durulmakta: yazarken kalemi nasıl tutma, nasıl koyma, güzel yazma, harfleri tek çeşit kalınlıkta düz yazma, dikkatli yazma, cümle ortasında ve sonunda durma işaretlerinin doğru konulmasına dikkat etme v.b. anlatılmaktadır. İkinci bölümde Türkçe kelimelere dair yazıda dikkat edilmesi gereken kaideler verilir.

Arap alfabesindeki harflere yeniden 6 harf (پ, چ, گ, ک, ژ, و - p, ç, g, ñ, j, v) eklenerek hepsi 34 harf olur. Bu 34 harften ذ, غ, ظ, ض, ح, ث (š, ħ, iki kalın z, ğ, ź) harfler [S-44] yalnızca Arapça sözcüklerde yazılır. “ پ, چ, گ, ک, ژ, و (p, ç, g, j, v)” harfleri sadece Farsça, Rusça ve Türkçe sözcüklerde yazılır, Arap sözcüklerinde yazılmaz.

⁴⁰ Ömötbayev M. Tatarca’nın kısa sözdizimi. Kazan, 1901. 3. bölüm.

⁴¹ Ömötbayev M. Tatarca’nın kısa sözdizimi. Kazan, 1901. 3. bölüm.

⁴² Ömötbayev M. Tatarca’nın kısa sözdizimi. Kazan, 1901. 3.-4. bölümler.

⁴³ Ehtemov H. Kaide kitabı. Kazan, 1908. Höseyin Makayev. Kısa yeni Türkçe şekil bilgisi. Kazan, 1912.

⁴⁴ Salah Kamal. Kısa imlâ hocası. Kazan, 1915.

⁴⁵ Velidi Ya. Tatar dilinin imlâ ve şekil bilgisi- sözdizimi kaideleri. Kazan, 1915.

⁴⁶ Sadykov Mõgallim Fatih. Yazım kaideleri. Kazan, 1908.

Yazının kolay olması için “sağır kaf” harfi sadece bir nokta ile “ک” şeklinde yazıya eklenir. Türkçe kelimelerde “ayın, hı” (ع, ح) harfleri yazılmaz, her zaman *hi, ğayın*, veya kalın ğ, *h* (غ, خ) harfleri yazılır: یازغان, یاخشی (яхшы, язған)*.

Ünlülerin yanına “sad- ص” harfi yazılmaz, sadece “sin س” harfi yazılır. Eğer ünlüler yanında değilse, “sad, sin” harfleri duyulduğu gibi yazılır: سامار (Самар), قصر (ксыр - кысыр), سير (сбр - Себер)*.

Ünlülerin yanına *ty* “ط” harfi yazılmaz, *ti* “ت” yazılır. تاتلی (tatlı).

“*Ne çalışıp*” sorusuna cevap olan zarf fiiller ب (*b*) harfinin önüne (*u*) eklenerek yazılır: یازوب (язуб - ызып)*.

Rusça ve diğer dillerden gelen kelimeler duyulduğu gibi yazılır: ساماوار, تیلیگرام (тилиграм, самавар)*.

Ayrılma hali ekleri ünsüz “دن” (*din- dan- den*) şeklinde yazılır: “قازاندن” (Казандн - Казандан)*.

Yönelme ve bulunma hali ekleri her zaman ince yazılır: “تاوده, تاوغه” (таудә, тауғә)*. Çokluk ekleri her zaman “لر” (*lr-ler*) şeklinde yazılır: مکتبلر, کیتابلر (ktablr, mktblr- kitapler, mektepler).

Üçüncü bölümde Arapçadan gelen sözcüklerin, isimlerin yazılışı hakkında kaideler verilir. Meselâ, ikinci kısmı din olan isimlerde bu ekin yanına el eki yazılır, “d” harfinin yanında “t” duyulsa da yazılmaz: نورلدن (Nuretdin). **Yahya, Musa** gibi “a” ile biten isimler “ی” ile yazılır: موسى, یاھی (Yahyi, Musi diye yazılır, **Yahya, Musa** diye okunur) v.b.

Dördüncü bölümde noktalama işaretlerinin kullanışı ile ilgili kaideler verilir.

Böylece bütün kaideler Arap yazım kurallarından üretilmiştir. Bir başka deyişle, ünsüzlerin [S-45] büyük rol oynadığı dilin kuralları, ünlülerin önemli olduğu bir dile uyarlanarak verilir.

1911 yılında Tatar edebiyatının önemli ismi ve ünlü dilcisi Ğalimyan İbrahimov’un dil bilgisi kitapları çıkar⁴⁷.

Ğ. İbrahimov dil bilgisi kitabının 1. kısmına yazdığı giriş bölümünde alfabe ve imlâ konularına dikkat çeker, kendisinin bazı fikirlerini açıklar. Kendisinin “bir dilde ne kadar ses

* яхшы (yaşşı) – güzel; язған (yazğan) - yazan

* Самар (Samar) – özel isim; кысыр (qısır) – kısır; Себер (Séber) – Sibirya

* ызып (yaşıp) – yazıp, yazarak

* тилиграм (tiligram) – telgraf; самавар (samavar) – semaver

* Казандан (Qazandan) – Kazan: Tataristan’ın başkenti

* таудә, тауғә (tavde, tavge) – dağda, dağa

⁴⁷ İbrahimov Galimcan. Tatar şekil bilgisi. Kazan, 1911; Tatar sözdizimi. Kazan, 1911.

varsa yazısında da o kadar harf olması gerekir.” şeklindeki bakış açısına sahip olduğunu söyler. O, şimdiye kadar çıkan kitaplarda yazılan dört ünlüye iki ünlü daha – kısa *û* (vav) ve *ê* (e) ekler, böylece 6 ünlü ses olur. O, bununla sadece imlâmızı tamamlamanın bitmediğini açıklayabilse de, yeni harfler alma veya olanları değiştirme kendisinin hukuku olmadığını söyler.

Arap, Fars dillerine giren sözcüklerin yazılışı hakkında aşağıdakiler söylenir:

“Bir dilde iki imlâ olmamasına gerek duyulmasına açıkça inansam da bundan ötürü dilimize giren her bir sözü, ister Arapça ister başka olsun, Tatar Türkçesinin imlâsı ile yazmak gereklidir, diyebilsem de Arabça, Farsça kelimeleri kendi imlalarıyla bıraktım. Çünkü imlamız resmî ve genel kurallar altına alınıp tamamlanmadı, ... lâkin bu bir süreç işidir. Günümüz gelir imlâmımız halk tarafından kabul gören bir yola girer, bu süreçte Arapça sözcükleri de Tatarca imla ile yazmaya başlarlar.⁴⁸”

Ğ. İbrahimov 36 harf alır, Arap alfabesindeki harflere 8 harf ekler: “*پ, چ, ژ, گ, ک, ج, ه*” (*p, ç, v, j, g, ñ, o-ö, e*). Bu 36 harften *şi, hi, geyén, zel, zâd* – “*ظ, ذ, ع, د, ث*” harfleri sadece Arapça sözcüklerde yazılır:

“*ضريف, ظريف, ذاكر, علم, حلم, ثواب*”

(*çayaб, Хәлим, ғилем, Закир, Зариф, зарар*)*. “*hi* (حی)” harfi Tatar Türkçesinde sadece birkaç sözcükte yazılır: *خان, ياخشى, خاتون* (*хатын, [S-46] яхшы, хан*)*, *ژ* (*ж-ж*) harfi Arapça sözcüklerde yazılmaz, *û* (*ø-v*) sadece Rusçadan alınan sözcüklere yazılır. “*واگون, واكزال*” (*вагун, вокзал*)*. *Ты, сад, ғайн* “*غ, ص, ط*” harfleri Tatar sözcüklerinde kalın söylenen her yerde yazılır. “*тыш, су, алгы*” (*тыш, су, алгы*)*. Ğ. İbrahimov kendi gramerinde altı ünlü alır: *ā* - kalın hareke (elif-a), “*آش*” - *аш (aş)**; *ê*, *o* ince hareke (ø=e); “*بەر, بەرە*” - *бәр (ber), бәрә (bere)**; *u* - uzun (u,ü), “*قول, قول*” - *кул, күл**; *û* kısa vav (o-ö), “*قول, قول*” - *кол, көл**; *i* uzun ya (ıy, i), “*قيل, تيرمه*” - *тирмә, кыйл**; *ı* - kısa ya (ı, é), “*كيدى, قايتتى*” *килде (kilde), кайтты (qayttı)**.

“Kısa ya” sadece sözcük sonunda yazılır. O, kendisine ait 1914 yılında basılan “Tatar imlâsı” adlı kitabında kısa “ya”nın yazılışına sadece bir kere değinip şöyle der: “Kısa ya

⁴⁸ İbrahimov Galimcan. Tatar şekil bilgisi. Kazan, 1911.

*çayaб (şavab) – sevar; *Хәлим* (Helim) – erkek adı; *ғилем* (ğilém) – ilim; *Закир* (Zakir) – erkek adı; *Зариф* (Zarif) - erkek adı; *зарар* - zarar

* *хатын* (hatın) – hatun; *хан* (han) – han, hükümdar

* *вагун* (vagun) – vagon; *вокзал* (vokzal) – tren garı

* *тыш* (tış) – dış; *су* (su) – su; *алгы* (algı) – ön taraftaki, önde duran, gelecek

* *aş*: yemek, azık

* *ber*- vurmak, çarpmak; *bere*- şaşkın

* *кул* (qul) – el, kol; *күл* (küil) - göl

* *кол* (qol) – kul, köle; *көл* (köil) - kül

* *тирмә* (tirme) – yuvarlak biçimde keçe çadır; *кыйл* (qıyl) – laf, söz

* *kildé* – geldi; *qayttı* – dönmek, geri gelmek

kelimenin başında ya da ortasında olursa onu belirtmek için farklı harf gerekmez: بل (бел-“bél”*), بلن (белән-“bélen”*), کم (кем-“kém”*) denildiği gibi. Ama sonda olursa onu belirtmek için bizde bir harf kullanılır: o da şu yukarıdaki kısa “ى” dir.” Bu altı ünlünün ikisini (ا - ة , ؤ) 1909 yıllarında o zamandaki “Yıldız” gazetesinin yazarı Hadi Maksudi, alfabeyle eklemiştir.

Devrime kadar alfabe ve imlâdaki en tartışmalı meselelerden birisi ünlüler meselesi olmuştur. Bazı dilciler, Tatar Türkçesinde sadece beş ünlü, bazıları altı, bazıları ise on ünlü vardır diyerek bunu ispat ettiler. Bu yüzden onlara beşçiler, altıçılar, oncular denilmiş ve altıçılar imlası- orta imla, oncular imlası- yeni imla diye, sadece Arap alfabesindeki ünlü harflere dayanan eski imlâ kullanmışlardır.

1915 yılında Ufa zemstvosu* tarafından dil, imla ve ders kitapları meselesi üzerine ilmi bir danışma kurulu oluşturulur. Bu danışma kuruluna pedagoglar, dilciler, yazarlar, gazeteciler katılır. Burada okullar için ders kitapları seçilir ve onları inceleme meselesine bakılmakla birlikte alfabe ve imlâ hakkında da meseleler tartışılır.

Danışma kuruluna katılan Nurğeli Hadiyev eski imlayı savunmuştur. Eski imla ile yazılan kitapların çok olmasından dolayı, [S-47] halkın da artık onu öğrendiğini dile getirir. İmlayı değiştirmenin çok zorluklar doğuracağını söyler. Fakat o desteklenmez. Tartışmaların çoğu orta ve yeni imlalar hakkındadır. Ğ. Nuğaybek, Ğ. Alparov ve M. Kopbangeliyevler yeni imlayı kabul ederken – ünlülerin sayısının ona ulaşması gerektiğini anlatırlar. Ğ. İbrahimov orta imlayı savunup geniş bir bildiri ile sunar: “İmlâda eski tarzın bilimsel bir teorisi yok.” der.

Onlar eski imla ile yazmayı öğrenmişlerdir, matbaalarında sadece buna yetecek kadar harf vardır.

Yeniden çoğaltarak ha-i resmi harfî ve vav “ؤ “ harflerini koydurmaya erinirler, dolayısıyla eski imla ile yazıp basarlar. Bunun en açık örneği “Din ve Maişet ve onun neşriyatı”. Ğ. İbrahimov’a göre şimdiki yeni imlâ kabul edilemez çünkü şimdikinin temeli yok. “Çok doğru, çok haklı” diye devam eder, biz imlâyı ideal hale getirip her seste bir harf bulmayı zihnimize koyarız. Fakat bununla mesele bitti diye düşünemeyiz. Meselenin en ağırlığı bu esasın gerçekleşmesidir diyebiliriz. Bu yüzden imla düzenlemesinin en kolay yolunu bulmaya gerek duyarız. Orta imlâ eski imlâdan uzak değildir. Ona göre o, yavaş yavaş gerçekleşir. Orta imlâ taraftarlarına realistler, yeni imlalarınkine idealistler diyelim gelir.

* bél – bilmek, bilgi sahibi olmak

* bélen/(ménen) - ile

* kém – kim, biri

* zemstvo – Çarlık Rusyası’nda mahalli idare organı

[S-49]

Ğ. İbrahimov'un görüşünü dilcilerden Fatih Seyfi, Halim İskenderov v.b. destekler. Sonuç olarak orta imlâ kabul edilir: *"İmlâda idealimiz fonetiğe göre her sese bir harf denk bulmaktır. Fakat bu günlerde bu esası gerçekleştirmek mümkün olmayınca, şimdiki orta (belirli ve ölçülü) imlâ ile yazılması gerektiğini itiraf etmeliyiz⁴⁹."* Böylece danışma kurulu Tatar alfabesinde altı ünlü olması gerektiğini resmî şekilde onaylar.

Devrime kadar orta imlâ kullanılır. Başkurdistan'daki cedit okul- medreselerinde Ğ. İbrahimov'un orta imlâ esasında düzenlenen gramer kitabı dil derslerinde temel ders kitabı olarak kullanılmıştır.

[S-50]**II Başkurt Edebi Dilinin Arap Yazısı Esasında Düzenlenen Alfabeti ve İmlâsı**

Ekim Devrimi'nden sonra Başkurt halkı tamamen özgürleşti ve Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oldu.

Doğal olarak, Başkurt Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Başkurt yazısını oluşturma meselesi medeniyet kuruluşunun birinci sıradaki mühim amacı oluverdi.

RKP(b)*-nin 4. Bütün Başkurdistan konferansı (1921 yılı) milli mesele ile ilgili kabul ettiği tezlerinde okullar, adlî ve idari organlar Başkurdistan'daki tüm milletlerin ana diline geçirme meselesini ortaya koyar.

1921 yılının Haziranında Sovyetlerin ikinci Tüm Başkurdistan Kongresi, Başkurdistan Hükümeti'ni Başkurt Türkçesini hayata geçirme yolunda pratik çareler bulma konusunda görevlendirir, Sovyetlerin ikinci tüm Başkurdistan Kongresi'nin bu kararı doğrultusunda Başkurdistan Hükümeti 1922 yılının 5 aralığında Başkurt Türkçesini hayata geçirme hakkında pratik çareler sunup çeşitli kararlar alır ve o günden itibaren sıkı bir çalışma başlar.

Sovyetlerin ikinci Bütün Başkurdistan Kongresi'ndeki kararları yerine getirilmek elbette mümkün değildir çünkü Başkurt yazısını ortaya çıkarmak için uzun ve ciddi hazırlık yapmak gerekir. İlk olarak Başkurt edebi dilinin alfabeti, imlâsı ve daha sonra dil bilgisi, terminolojisi v.b. üzerinde çalışmak gerekir. Buna göre cumhuriyette çıkan gazete **[S-51]** ve dergiler iki-üç yıl (1924 yılına kadar) Tatar Türkçesinde basıldı, Başkurt Türkçesinde sadece çeşitli makaleler

⁴⁹ Ufa vilayeti zemstvosunda 1915 yılının 20-27 Haziran'ında Müslüman okullara kitaplar düzenlemek için yapılan danışma kurulu meclisinin kararları ve orada okunan bildirimler. Ufa, 1916. 12., 16.,189.,204.,205. ve 209. bölümler.

* PKII b (RKP b) – Bolşeviklerin Rusya Komünist Partisi

ve haberler yer almıştı. “Başkurdistan” gazetesi 1924 yılının Ağustos ayından itibaren tamamen Başkurt Türkçesinde çıkmaya başladı.

Başkurt edebî dilinin alfabetini ve imlâsını düzenleme meselesi 1922 yılından itibaren programa sokuldu. Başkurdistan Maarif Halk Komiserliği bünyesindeki ilmî merkezin 1922 yılındaki iş planına Başkurt edebî dilinin alfabetini ve imlâsını düzenleme meselesi eklenmiştir, bunun için ayrı bir komisyon oluşturulmuştur, komisyonun başkanı Fatih Seyfî Ufalı, üyeleri ise Ğabdulla Şonesi ile Seĝit Remiyev’ter olarak belirlenir, sonra bu komisyonda Hösni Kerimov, Şerif Manatov, Şehit Hozaybirzin, Davıt Yultıy v.b. çalışırlar.

Komisyon tarafından düzenlenen Başkurt edebî dilinin alfabeti ve imlâsına, ilmî merkezin ilmî-metodik komisyonu oluşturulduğunda 1922 yılının sonu ve 1923 yılının başlarında birkaç kez bakılır, onların her birisine yönelik çalışılabilen kararlar çıkarılır.

1923 yılının mart ayında bu mesele boyunca ilmî merkez ayrı bir danışma kurulu oluşturur. Danışma kurulu, şu ana kadar sağlam imlâsı olmayan edebî dili hayata geçirmenin zorlu olacağını söyleyerek hiç geçmeden Başkurt edebî dilinin imlâsına çalışmanın gerektiğini ifade eder. Danışma kurulu tüm Türk halkları için genel alfabe ve imlâ düzenleme meselesini değerlendirir. İlmî merkezde en başta bu imlânın diğer Türk halkları tarafından kullanılma olasılığını halletme eklenir. Eğer Arap grafiği temelinde bütün Türk halklarının ihtiyacını karşılayacak genel imlâ oluşturmak mümkün değilse, ikinci alfabeyle mesela Latin veya başka alfabeyle geçme imkânı olabileceği söylenir. Lakin bu meselenin tüm Rusya ölçeğinde halledilmesi gerekir. “Bu maksattan yola çıkarak - şeklindeki danışma kurulu kararında, - ilmî merkezin kendi imlâsını çok dikkatli inceledikten sonra bu konu doğrultusunda tüm Rus coğrafyasında konferans toplama konusunda doğu cumhuriyetleri, ülkeleri ile öncelikli olarak Kazan ve Moskova Doğu neşriyatı ile bağlantı kurması gerekir⁵⁰.” Danışma kurulu [S-52] kararındaki “genel imlâ düzenleme” sözleri ile ilgili kısmında genel alfabe düzenleme hakkında konuşulmaktadır, diye anlamak gerekir. Diğer Türk halkları kendilerinin alfabe ve imlâlarını nasıl bir grafika temelinde düzenlemekteyse, bunlarla birlikte Başkurt edebî dili alfabeti ve imlâsının da bu grafika esasında düzenlenmesi gerektiği söylenir, çünkü günümüzde artık Lâtin alfabetine geçme hareketi başlamıştır. 1923 yılının aralığında düzenlenen “Harf ve imlâ projesi” nde bu konu açık açık söylenir. “*Harf meselesinde şöyle denilmektedir, bu projede iki akım vardır: bir akım Arap harflerini atıp onun yerine Lâtin harflerini almanın tarafında olmasına rağmen bu durumda bir halkın çoktan öğrene geldiği yazısını atmasının ardından*

⁵⁰ Başkurdistan Merkezî Devlet Tarih Arşivi. Fond R-798. No: 906.

hakkında aşağıdakiler söylenir: “Dilimizde bu ünlüler on tane olsa da, onlara karşılık harflerin tamamı sadece altı tane olacağı için, kalın ünlülü sözcükleri ince ünlülü sözcüklerden ayırmak için kalın ünlülü sözcüklerin önüne şöyle bir (و) kalınlık işareti yazılır. (birinci bölüm, 2): “بول, (бул), بول (бүл); نُؤش, (тыш), نُؤش (теш); تور, (тор), تۆر (төр)*”. Hatta Rusçadan alınma sözcüklere de kalınlık işareti koyarak yazma önerilir: “كـورس” (курс)*, (birinci bölüm, 3).

Rusçadan alıntı sözcükleri yazmak için gerekli olan harfler, meselâ, ч(ç) ve diğer harfler alfabeğe alınmaz çünkü böyle sözcükleri bu imlâyâ göre söylendiği gibi yazmak gerekir. “سيح, ناسالنيك” **насальник, сих (чех)***.

Genellikle bu imlâ çok kısadır, meselâ, ünlülerin yazılışına yönelik sadece bir [S-54] paragraf verilir, o paragrafta ünlülerin her yerde düşürülmeden yazılacağı konusu söylenir. Kalan paragraflarda ünlü harflerin nerede, nasıl yazılacağı hakkında değil onların şekillerinden bahsedilir. Meselâ uzun ötre (و) kelime başına gelirse “ئو” şeklinde yazılır.

Ünsüzlere yönelik de sadece bir paragraf verilir. (birinci bölüm, 6). Orada Rusçadan alıntı sözcüklere ق (q), ء (ğ) harflerinin yazılmayacağı konusu beyan edilir: “گەزيتە” (гәзитә), “كاميسار” (камисар)*; “عەزيتا” (ғәзитә), “كاميسار” (камисар) diye yazmak doğru değildir. Yazıda karşılaşılan tüm durumların imlânın ikinci bölümünde birinci paragraf temelinde halledilmesi gerekir. Orada Başkurt Türkçesinin kendi sözcükleri de, yabancı dilden alıntı sözcüklerin de “söylendiğinde nasıl duyulursalar yazıda da böyle duyulduğu gibidir” şeklinde düzeltilmesi gerektiği konusu belirtilir. İmlânın en önemli kaidesi “nasıl söylersen, böyle yazarsın” aynen kalır.

Bu alfabe ve imlâ 1923 yılının aralık ayında imlâ komisyonu tarafından kabul edilir. Bundan sonra 1924 yılının ocak ayında Başkurdistan’daki konuyla ilgili çalışanların toplantı arayışına geçilir. Bu toplantıda imlâ onaylanır sadece yedinci paragrafta düzeltme yapılır. Bu düzeltmeye göre “ئ” (ə-é, e-é) harfinin, sözcüğün anlamını bozmayacak yerlerde kullanılması gerekir: “بیرب, هذ, بیز” (**bź, hź, birb- béź, héź, biréb***).

Bu değişiklikle bu imlâ 1924 yılında “Yeni Yol” dergisinde basılır⁵².

* бул- (bul-) – olmak, meydana gelmek; бүл- (bül-) – bölmek, kesmek; teş (tés) – diş; тор- (tor-) – durmak; төр (tör) – tür, cins

* курс (kurs) – sınıf

* насальник (nasal’nik) - müdür

, сих (чех)/sih(çeh) - çek

* гәзитә (gezite) – gazete; камисар (kamisar) - komiser

* биз, сиз, верип

⁵² “яңы юл-Yeni Yol”, 1924. No: 1 (9). 28 – 30. bölümler.

Bunun ardından “Bilim” dergisinde “Başkurt Türkçesiyle yazmak, konuşmak için bilinmesi gereken en önemli kaideler” ismiyle yeniden bir imlâ basılır⁵³. İlmî merkez bünyesinde imlâ komisyonunun üyesi Ğebdilehet Vildanov’un imzası ile çıkar. Bu kaideler “Yeni Yol” dergisinde çıkan imlâ projesine ekleme mi yoksa yeni proje mi – diye bu hususta tek bir söz dahi edilmez.

[S-55]

Bu imlâ 30 paragraftan oluşur. Buradaki kaidelere Başkurt Türkçesinin değişiminden yola çıkarak, sağlamca incelenip ilmî esasta işlenmemiştir. Mesela şöyle kaideler vardır: Tatar Türkçesindeki *c(s)* sesi Başkurtlarda her zaman *h* sesine dönüşür*. Başkurtçaya yabancı dillerden gelen *n(p)* çoğu zaman “b” sesine dönüştürülür: **балкавник, барк (полковник, парк)***. Türkçe kelimelerdeki “b” sesi çoğu zaman da “m” sesine dönüşür: **борон-морон, боз-моз***. Tatar Türkçesindeki **иде (idé), диде (didé)** kelimeleri Başkurtça’da **ине (iné), тине (tine)** olarak kullanılır. Başkurt Türkçesinde *ч (ç), ж (c)* yoktur, *с (s), й (y)* kullanılır: **насалъник (nasal’nik), йөмһүрият (yömhüriyet)***, fakat Başkurt Türkçesine girip değişen sözcüklerde *ж(c)* harfi kalır: **иҗтиһад (ictihad)***. Başkurt sözcüklerinde iki *л (l)* yan yana gelirse, sondaki *л(l), ð (d)* gibi söylenir: **мулла (mulla)-мулда (mulda)*, сәллә (selle)-сәлдә (selde)*, мәллә (melle)-мәлдә (melde)**. Eğer Başkurt sözcüklerinin sonunda *ð (d)* sesi ardından *m (t)* sesi gelirse, *ð (d), m (t)*’ye dönüşür: **ядтау (yadtav)-яттау (yattav)***. Sonunda bu not verilir: Başkurt Türkçesindeki başka değişimler hakkındaki kaideler, Türk-Tatar sözünün kaideleri ile birdir.

Bu kaidelerin her birisi pek çok sorular, tartışmalar oluşturur. Meselâ, Türk dilindeki *б (b)* Başkurt Türkçesinde çoğu zaman *м(m)* sesine dönüşür, diye söylenir. Fakat **бәрән (beren), билбай (bilbav)*** v.b. gibi pek çok kelimedede dönüşüm yok mu? Başkurt kelimelerinde iki *л (l)* yan yana gelirse, sondaki *л (l), ð (d)* gibi söylenir, denilmektedir. İki *л (l)* söyleyerek kullanılınca ne için *ð (d)* gibi söylenip yazılır, **илле (illé), илләнсе (illénsé)*** ve bunun gibi

⁵³ “Белем-Билим”, 1924. No: 1 – 2. 42 – 45. bölümler.

* Yazar belirtmemiştir fakat sözcük ve ek başı “s”ler kastedilmektedir.

* полковник (polkovnik) – albay; парк (park) - park

* морон (moron) – burun; моз (mož) – boz

* yömhüriyet: cumhuriyet

* ictihad – İslâm hukuku terimi. Arapça kökenli sözcük bir İslâm hukukçusunun fıkıh usulü prensiplerini kullanarak hükme varmak için çaba harcamasına ve sonunda vardığı hükme verilen isimdir.

* mulla/mulda - Molla

* selle/selde – Müslüman erkeklerin giyindiği sarık

* yadtav/yattav - hatırlamak

* beren – kuzu, oğlak; bilbav – kuşak, kemer

* illé – elli; illénsé - ellinci

sözcüklerde de böyle л (l) sesi ð (d) gibi söylenip yazılır mı? Kurala göre böyle olmalıydı: **илде (ildé), илденце (ildénsé)**. Bundan sonraki not çok ilginçtir: Başkurt dilindeki başka değişimler hakkındaki kaideler Türk-Tatar sözünün kaideleri ile birdir, denilmektedir. Ya “Türk-Tatar sözünün kaideleri” denilince nasıl anlaşılır?

1924 yılında Başkurt edebi dili imlâsının yeni bir projesi düzenlenir.

Bu projeye, İlmî Merkez bünyesindeki imlâ komisyonu tarafından 1924 yılının Mart ayında bakılıp onaylanır. Projeye göre yapım ekleri ve çekim eklerinin tamamını dört bükülme kanununa göre yazmak gerekir. Lakin imlâ komisyonu buna değişim getirip, yapım eklerini dört bükülme kanununa uyduramayınca, sadece bir biçimde yazılış hakkında karar kabul edilir.

Bu imlâ “Baskurt Türkçesi yazım kuralı” ismiyle bir derece yükselip, 1924 yılında ayrı bir kitapçık şeklinde basılır.

[S-56]

İmlâ 32 paragraftan oluşur. Burada altı ünlü alınır. (ئ , ئ , ئو , ئو , ئه , ئا a, z, o, u, é, i); *õ(b)* sesi şüpheli ses ismiyle adlandırılıp kullanılır, *яп, кун* gibi sözcüklerin *яõ, куõ* şeklinde kullanılması gerekir. Arapçadan gelen kelimeler *з(z)* ile yazılırken Başkurt Türkçesinin kendi kelimelerinden hangilerinin *з(z)* ile yazılması gerektiği söylenir. Meselâ, **ызылдай(ızılday), бызылдай(bızılday), зәңгәр(zeñger), зыуылдаулық(zıvıldavlıq)* v.b.**. Arapçadan gelen kelimeler *ж(j)* ile söylense de *ж(c)* ile yazılır. (حوچا , جهمهعت **хужа, жәмәғәт**)*; *ч(ç)* harfi alınmaz, Rus edebî dilinden alıntı kelimelerin *с(s)* ile yazılması gerekir. (سيناونيك - **синауник (sinavnik)***).

Bu imlânın en önemli meseleleri işte bunlardır. Burada Arap dili grameri ve imlâsının varlığının etkisini de görürüz. Meselâ kelimelerin sonuna *õ(b)* yazılması, terimlerin Arapça alınması, meselâ, izafet (iyelik eki), mefulin bih işareti (yönelme eki) v.b.

“Baskurt Türkçesi yazım kuralları”nda çokluk ekleri dört türlü verilmektedir. Bu ekleri değiştirme meselesi ele alınıp 1924 yılının kasım ayında İlmî Merkez bünyesinde özel toplantı hazırlanır. Toplantıda çokluk eklerini Yurmatılar dilinde olduğu gibi kabul etmenin gerekliliği hakkında D. Yultıy rapor sunar. O bildirisinde “Baskurt Türkçesi yazım kuralı”ndaki çokluk eklerinin yazılış hakkındaki kaidelerini değiştirmek gerektiğini söyler. D. Yultıy’ın bu sunumu toplantıya katılanlar arasında tartışma konusu olur. Mesele iki ağız temsilcisinin tartışmasna dönüşür. Davıt Yultıy ve diğerleri, edebî dilin imlâ kaidelerinin düzenlenmesinde Yurmatı

* ızılday – bağırmadan uzun bir ses çıkarmak; bızılday – vız vız etmek; zeñger – mavi; zıvıldavlıq - vızıldamak

* хужа (hуca) – hoca; жәмәғәт (cemeğet) – cemaat

* sinavnik - memur

ağzının esas alınması gerektiğini, söylerler. Ğ. Vildanov ve diğerleri Qıvaqan* ağzında konuşanlar daha çoktur, bu yüzden Qıvaqan ağzını esas alınmak gerekir, derler. Lakin çoğunluk değiştirmenin tarafında olur. Toplantıda çokluk eklerinin yazılışı hakkındaki kaide değiştirilmeyerek “Başkurt Türkçesi yazım kuralı”ndaki kaideler hükümet organları tarafından onaylanıp, resmileştirilir ve matbuatta onu kullanmak mecbur edilir, şeklinde karar alınır⁵⁴.

1925 yılında İlmî Merkez gözetiminde “Başkurt dili imlâsı” ismiyle tekrar yeni imlâ basılır. Bu [S-57] imlâda Başkurt Türkçesinin kendi kelimelerinin yazılışı genellikle morfolojik prensipte olur. Meselâ kapalı hecelerde ы(i)-e(é) yazılmaz. (نالم , ئاقل) * акл, алм); o-θ harfleri sadece birinci hecede yazılır (بۇرى , قۇرى - **бөре - коры* v.b.**). Aksine Rusçadan alınan sözcüklerin yazılışı fonetik prensipte olur. Bu hususta: “yabancı dilden alınan sözcükler Başkurt Türkçesine çevrilerek dilimizin doğasına (konuşma diline) uyarlanır – сәуит, кәмитәт, бушта, буйыз, барауыз, яраплан, биксел, башбрт* v.b.⁵⁵

Böylece ard arda imlâ çıkmaya başlar. Lâkin bunlardan hiç birinin Başkurt Türkçesinde doğru yazımı hayata geçirilemez, çünkü onların kendilerinde derli toplu bir prensip yoktur, Başkurt Türkçesinin değişimleri tamamen dikkate alınmaz, kaideler çok yüzeysel işlenirler. İkincisi, Arap alfabesi kendi Başkurt Türkçesinin fonetik sistemine cevap veremeyeceğinden, onun temelinde genellikle, Başkurt Türkçesiyle yazmayı temin eden imlâ düzenlenemez. İşte bunların tamamı o zamandaki matbuatta yazıda farklılık oluşturup, sözcükler ve onların bölümlerinin yazılışında birlik olmaz, bir sözcük birden farklı şekilde yazılarak kullanılmaktadır. Buna ek olarak Rusçadan alınan sözcükler değiştirilerek yazılır. Meselâ, bu imlâlar temelinde basılan terim kitaplarında Rusça sözcükler aşağıdaki gibi alınmıştır: ؤالوت - валут(валюта), ئزبوت - ызбут(взвод), -ياناراللى - янараллы(генеральный), دوبلهكەت - дүбләкәт(дубликат), كەپتەنسە - кәпитәнсә(квитанция), باكونناى - бакуннай(погонный), سيكلاتار - сиклатар(секретарь), ئوساسكا - усаска(участок), سيك - сик(чек), ئشتام - ыштам(штамп), سيناونيك - синауник(чиновник), يەسەيكە - йәсәйкә(ячейка)*, v.b⁵⁶.

* Qıvaqan - bir Başkurt boyunun adı veya bu boya mensup kimse

⁵⁴ Başkurdistan Merkezî Devlet Tarih Arşivi. Fond R-798. No:128-1.

* акл (aql) – akıl; алм (alm) - âlim

* бөре (böré) – kurt; коры (qorı) - buğday

* сәуит (sevit) – Sovyet; кәмитәт (kemitet) – komite; бушта (bušta) – posta; буйыз (buyız) – tren; барауыз (baravız) – vapur; яраплан (yaraplan) - uçak , биксел (biksél)/vokzal(?), башбрт (başbrt) - pasaport

⁵⁵ “Başkurt Dili İmlâsı”, Ufa, 1925 yılı, 27. bölüm.

* валут (valut) - döviz; ызбут (izbut) – askeri birlik; янараллы (yanarallı) – genel, başlıca; дүбләкәт (dübleket) - kopya; кәпитәнсә (keritense) - makbuz; бакуннай (bakunpay) – uzunlamasına ölçülen; сиклатар (siklatar) - sekreter; усаска (usaska) – bölge, saha, tarla, arsa; чек (çék) – çek; ыштам (ıştam) - mühür; синауник (sinavnik) - memur; йәсәйкә (yeseyke) - hücre

⁵⁶ “İş adlandırmaları (terimleri)”. Ufa, 1927. Başkurt dilini amacına ulaştırma komisyonu ve БХМК (ВНМК) bünyesindeki İlmî Merkez gözetiminde çıkarılmıştır.

Bu imlâlar temelinde 1925 yılında Başkurt dilinin ilk grameri yazılıp, basılır⁵⁷. Gramer kitaplarında, çoğunlukla yazıda tek çeşitliliğin [S-58] korunması gerekirdi. Lâkin bunda biz kelimelerin yazılışında ciddi bir prensip göremiyoruz. Ayrıca c(s), ç(ś), h seslerinin yazılışında karışıklık yaşanır. Meselâ: **сәсһән азык қабырһың** (sesheñ azıq qabırhıñ), **сәсмәсәң ни қабырһың** (sesmeşeñ ni qabırhıñ), **яһалған телмәр** (yahalğan télmer), **ясалған исем** (yaşalğan isem) ; **сағыштырыу** (sağıştırıv), **һағыштырыу** (hağıştırıv); **сандуғас** (sanduğas), **һандуғас** (handuğas); **еç** (és), **ес** (és) v.b. Bundan sonra kelimelerin yuvarlaklaşma kanunu yazının bir yerinde korunurken bir başka yerinde korunmaz. Hatta bir cümlede bir kelime iki çeşit yazılır. Meselâ: “*мынау һүз төркмдәрәндәге сифат исмдәрҙең тойок ялғауы окшааштарына карай бр нисә төркмгә айртрға һәм ялғауһыҙзарн бер төркмгә күйб, төркмләтб язрга, шунан һуң тойок үзгәриштарн байкатырға кәрәк**.” (İmlâ değiştirilmeden alınmıştır). İşte burada “**тойок (toyoq)**” sözcüğünde yuvarlaklaşma kanunu korunur, fakat “**төркөм (törköm)**” kelimesinin yazılışında korunmaz.

1925-1927 yılları arasında şimdiki Lâtin harflerine geçme hareketi güç kazanır. Lâtin alfabesi temelinde imlâ kaideleri projesi düzenlenir, bunu düzenlerken temel prensip olarak fonetik prensip alınır. Böylece iki alfabe ve iki farklı prensipte hazırlanmış imlâ kullanılmaya başlar. Bu durum karışıklık oluşturur. Buna göre 1927 yılının aralık ayında Ufa’da değiştirilen yeni alfabe ve imlâ konferansı “Şu andan itibaren Arap alfabesi ile yazıla gelen imlâ yeni alfabe ve imlâ kaidelerine uydurarak kullanılma yolu tutulmalı” diye karar çıkarır.

Bu kararın hayata geçirilmesinin başlangıcı olarak ders kitabı yazarları kolektiflerinin 1928 yılının 15 şubatında Başkurdistan Maarif Halk Komisyonu bünyesinde gerçekleştirdikleri genişletilmiş oturumu şu kararı alır: “*Eski alfabeden yeni alfabeğe geçme döneminde gençlere ses bilgisi esasında kurulan imlâ ile yazmaya alıştırmak yeni alfabeğe geçişi kolaylaştırmayı dikkate alıp kitapların imlâsını Başkurdistan bünyesindeki Birinci Yeni Alfabe Konferansını kabul eden karara uygun yazmak.*”

Bu karara dayanarak 1928/29 eğitim öğretim yılına Arap harfleri ile basılan kitaplar için geçici imlâ kaideleri düzenlenir. Bu kaideler, Başkurdistan Maarif Halk Komisyonu tarafından gerçekleştirilen dilciler toplantısında ele alınıp kabul edilir ve bu kaideler 1928 yılının 12 Nisan’ında Başkurdistan Hükümeti tarafından onaylanır⁵⁸.

⁵⁷ Ğebitov H., Tahirov M., Hangildin V., Vildanov Ğ. Başkurt dilinin şekil bilgisi. Ufa, 1926 yılı. İlmî merkez gözetiminde basılır.

* Kiril harfli verilen cümlede kalın olan kelimelerde ünlüleri gösteren harfler eksik olduğu ve öncesinde verilen açıklamaya örnek teşkil ettikleri için koyu halde belirtilmiştir.

⁵⁸ Başkurdistan merkez devlet tarih arşivi. Fond R-798. No: 1939.

[S-59]

1928/29 eğitim öğretim yılı için yazılan kitaplar bu imlâ ile bastırılır. Bu imlânın en önemli kaideleri aşağıdakilerdir:

1. Başkurtların günümüzde yürürlükte olan edebi dili temelinde tüm sözcükleri işitildikleri gibi yazmak.

2. Eklerdeki ünsüzler hakkında ses uyumu kanununu bütünüyle hakkını vererek yazmak.

3. Kalınlık, incelikte esas olarak ünlüler alınır. Arap alfabesinde bu çalışmayı uygulamak ünlüleri gösteren harfler olmadığından, kalın kelimelerin önüne kalınlık işareti konulur. (بول , بول - **bül, bul**).

4. Ünlü harfler kelime başında önceki gibi iki harf ile yazılırlar ancak “ ڭ ” harfi kelime başında “ ڭ ” şeklinde yazılır.

5. “ ڭ ” (ə(é), e(é)) harfi açık hecede de kapalıda da duyulduğu her yerde yazılır.

6. Birinci hecesinde “ ڭ ” sesi olan sözcüklerde araya başka ünlü girmezse eklerdeki “ ڭ ” sesi “ ڭ ” şeklinde söylenir. Bunun için bunun gibi sözcüklerin eklerine de “ ڭ ” yazılır: تۆڭلۈشۈ , بۆتۈنۈشۈ , بۆتۈنۈشۈ , بۆتۈنۈشۈ (төзөлөшө, бөтөнөһө, һөрзө)* gibi.

7. Fiilden yapılan isimlerin sonundaki “ ڭ ” ünsüzdür. Başkurt Türkçesinde ondan önce bir “ ڭ ” sesi söylenir. Bunun için bunun gibi isimler كېلۈ , كېتۈ , يازۈ (килеу, китеу, языу)* şeklinde yazılırlar. Fakat öndeki hecelere “ ڭ ” sesi geldiğinde bu “ ڭ ” sesi de Başkurt Türkçesiyle “ ڭ ” şeklinde söylenir. Onlar كۆتۈ , تۆرتۈ , بۈگۈ (көтөу, төртөу, бөгөу)* şeklinde yazılırlar.

8. Şimdiye kadar كېم , يېلىش , ھېير (кийем, йийлыш, һийыр) (kiyéem, yiyılış, hiyr) iki “ ڭ ” ile yazılan sözcükler Başkurt Türkçesinde söylendiği gibi кейем , ھийыр , ھийыр (кейем, һийыр, йийылыш)* şeklinde yazılırlar.

9. Söz ve hece sonuna geldiğinde “ ڭ ” olarak söylenip “ ڭ ” ile yazılan sözcükler bundan sonra “ ڭ ” ile yazılırlar: كايىتپ , ەيتپ , كۈرپ (кайтып, әйтип, күрөп)* gibi.

[S-60]

10. Sıfat sonuna eklenen karşılaştırma ekleri: راق , رەك (-raq, -rek) sözcük köküne eklenerek yazılır.

* tözölöşö - kurma, inşa etme; bötönöhö – tamamı; hörzö - sürdü

* kilév – gelmek; kitév – gitmek; yazıv - yazmak

* kötv – sürü, topluluk; törtöv – dürtmek; bögv – bükme

* kéyem – giysi; hiyr – inek; yiyılış - toplantı

* qaytıp – dönüp; eytép – söyleyip; kürep - görüp

11. “Ğına, qına, géne, kéne” gibi yardımcı fiil için kullanılan “-da -de, -za -ze, -ta -te, -la -le” edatları ayrı yazılırlar.

12. Kelime başında anlamı güçlendirmek için “ap, qap, yep*” gibi ekler birleştirilerek yazılırlar: ئاپقارا, قاپقارا, ياپقارا (аппак, капкара, йәпйәшел)*.

13. “barğaynım, qaytqaynım, kürgeyném” gibi yardımcı fiillerin “ئ” sesi, hal fiilinin “ن” sesi düşürülerek birleşik yazılırlar.

14. Yabancı kökenli sözcükler Başkurt dilinde söylendiği gibi yazılırlar: پۇلان, پۇلاكات (пылан, пылакат)* gibi.

15. Başkurdistan içinde yaşayan Başkurtların ağızları arasında bazı farklılıklar vardır: Qıvaqan Başkurtları’ndan olan Halyot Başkurtları’nın ağızlarında “ث” (ç-(ş)) olmadığı gibi, bunu Qıvaqan Başkurtları’nın “eyze” şeklinde kullananları ile Başkurtlar ile Yurmatı Başkurtları’nın, Dim Boyu ve Dıq boyu Başkurtları’nın ağızlarında “ھ” (h) sesi yoktur, bu sebeple bu iki ses bizim edebi dilimizde karmaşa doğurur, kelime başında ve şart kipinde (hıv, huğan, haban, höröv, halma, barha, qaytha, kürheler, barhalar, qaythağız)* gibi sözcükler her zaman ھ(h) sesi ile yazılırken; Ey, Dim, Iq boyu Başkurtları’nın ağızlarında olan özelliğe uydurularak, (şıv, şuğan, şöröv, şalma, şaban, barşa, qaytşa, kürseler, barsalar, qaytşağız) olarak yazılmalıdır.

16. Emir kipinin son sesi ve emir kipinden başka kipler yapımında da “ھ(h)” sesi yazılmaz. (bah, bahqan) gibi, onun yerine her zaman “ث(ş)” sesi yazılır. (baş, başqan)* gibi.

17. Gelecek zaman haber kipinin sondaki sesi (barmah, qaytmah) gibi “ھ(h)” ile yazılmaz, her zaman “ث(ş)” ile (barmaş, qaytmaş)* gibi yazılır.

18. Bazı yerlerde bézén, hézén, bélen gibi söylene de her zaman bézzén, hézzén, ménen* olarak yazılır.

19. Tatar Türkçesinden gelen sözcükleri barasım kile, qaytasım kile, küresem kile gibi sözcüklere uyarlayarak her birini barahım kile, qaytahım kile, kürehém kile şeklinde kullansalar da bundan sonra bu sözcükler bargım kile, qaytqım kile, kürgém kile* diye yazılırlar.

* “ap, qap, yep” : Orijinal metinde ek olarak alındığı için aktarmada da ek olarak değerlendirildi.

* appaq – apak; qapqara – kapkara; yepyeshel – yepyeshil

* pılan – plan; pılaqat – levha

* hıv – su; huğan- soğan; haban – saban; höröv – sürmek; halma – salma (çoğunlukla bışpamak adlı yemeğe katılan parçalar halinde kesilmiş küçük hamur); barha – varsa; qaytha – dönse; kürheler – görseler; barhalar – varsalar; qaythağız – dönseniz

* baş-: basmak; başqan – basan

* barmaş - varacak; qaytmaş - dönecek

* bézzén (bizim); hézzén (sizin); ménen (ile)

* bargım kile – varasım gelir; qaytqım kile – dönesim gelir; kürgém kile – göresim gelir

[S-61]

20. Böylece çekimli sözcüklerden durum ekleri ile türeyen şekilleri Tatar Türkçesine uyarlanıp bu güne kadar yarım yamalak (**bıl – miña, mını, mında; ul – uña, anı, anda; oşo – oşoña, şuna, qayza, bına, bını**) yazılsa da bundan sonra çekimli sözcüklerde isim, sıfat, sayı sözcüklerini durum ekleri ile türeyen şekline uyarlayıp (**bıl – bığa, bını, bında; ul – uğa, unan, unı, unda; oşo, oşoğa, oşono, şuğa**) * şeklinde yazılırlar⁵⁹.

Bu imlâ Arap grafikasını temelinde düzenlenen imlâların en sonuncusu ve Başkurdistan hükümeti tarafından onaylanan tek imlâ olarak sayılır. Buna kadar düzenlenen imlâlar sadece Başkurdistan Maarif Halk Komisyonu bünyesinde İlmî merkez gözetiminde çıkarıldılar, bunların hiç biri hükümet organları onayına sunulmaz.

Son imlâyâ kadar basılan imlâlara bakıldığında elbette tam düzenlenmiştir, burada Başkurt dilinin değişimi büyük ölçüde hesaba katılır. Meselâ, ses uyumu kanunu, “s, h” harflerinin yazılışını netleştirir, sözcük sonunda tonlu ve tonsuz seslerin yazılışı v.b. Lakin Arap alfabesinin Başkurt Türkçesinden fonetik sistemine bütünüyle cevap verememesi Başkurt Türkçesinin bütün değişimlerini yansıtıcı imlâ oluşturmaya imkân tanımaz. Buna bakılmayarak Arap harfleri temelinde düzenlenen Başkurt edebi dilinin alfabesi ve imlâsı kendi zamanında Başkurt yazımının gelişiminde belirli ölçüde rol oynadı. Başkurt dilinde ilk gazete, dergiler çıkmaya başladı. İlkokullar için bütün bilimlerden kitaplar hazırlanıp, bastırıldı.

5-7. sınıflar için Başkurt dilinin ilk grameri – morfolojisi ve sentaksı yazıldı. Meselâ 1923-1927 yıllarında Başkurt dilinde tam olarak 34 kitap basılır⁶⁰. Başkurt yazarların eserleri ilk olarak Arap harfleri ile basılır. Halkın doğru okuyup yazabileni epeyce artmıştır.

[S-151]**Başkurdistan Maarif Halk Komitesi Bünyesindeki İlmî Merkezin Harf ve İmlâ Projesi**

Başkurdistan Cumhuriyeti’nde kendi yazılarını Arap harfleri temelinde yazması, halkların okul kitaplarında süreli ve daimî karakterdeki tüm edebî eserlerde de harf ve imlâda başboşluk olmaması için Başkurdistan Maarif Halk Komitesi bünyesindeki ilmî merkez yukarıda adı geçen halkların imlâ ve harfleri meseleleri ile ilgili aşağıdaki kararlara ulaşmıştır.

* bu- buna, bunu, bunda; o- ona, ondan, onu, onda; şu- şuna, şunu, şuna

⁵⁹ “Белем-Билим”. 1928, No: 5-6. 43-45. bölümler. Bu imlâ kaideleri Ğabbas Devletşin ile Ğömde Heripov tarafından hazırlanmıştır.

⁶⁰ Başkurdistan Merkezî Devlet Tarih Arşivi. Fond R-798, No: 1939

I

Harf ve Şekil Meselesinde

Harf meselesinde iki akım olup bir akım Arap harflerini atıp onun yerine Latin harflerini alma tarafında olsa da o surette bir halkın çoğunluğunun öğrendiği yazıyı atmanın ardından oluşabilecek sorunların gayet büyük olacağını dikkate almıştır ve bu yüzden şu an için şartlar müsait değil diye ilmî merkez Başkurdistan için Arap harflerinin geçerliliğini korur.

I

El yazmasında da baskıda da aslında baş harflerin şekli sadece kullanılır. Harflerin orta, son ve tek olarak bütün şekilleri gerekmedikleri için atılır. Lakin Başkurt halkının hazırlıksız olmasını dikkate alıp Başkurtça yazılan kitapları başta eski harfler ile basıp diğer eserleri de tedrici olarak amaca uydururlar. Tatarca yazılan eserlerin de, dilenirse günümüz için hayata geçirilmesi mümkündür.

[S-152]

Başkurt şivesi için sessiz harflerin (yani Rusça söylendiğinde, согласные звуикзын) şekli şunlardır:

б, п, т, т, д, д, р, р, ж, ш, е, қ, к, г, г, л, м, н, о, һ, и, и, д, ч, д, з, ф, ғ (27 harf)

Tatar şivesi için sessiz harflerin şekli şunlardır:

б, п, т, т, ч, ч, д, д, р, р, ж, ш, е, қ, ф, к, г, г, л, м, н, о, ғ, һ, и, и, д (26 harf)

Her iki şive için de sesli harflerin (yani Rusça söylendiğinde, гласные звуикзын) işaretleri şunlardır:

а, е, о, у, и, и, ь

- 1) “а” Kalın üstün باش, бала, бара (bara, bala, baş) gibi;
- 2) “е” İnce üstün берә, йешә, тән (ten, yeşe, bere) gibi;
- 3) “о” Uzun (tam) ötre Һоҙ, Һоҙ, Һоҙ, Һоҙ (huź, bul, qul; hüź, bül, kül) gibi;
- 4) “у” Kısa (eksik) ötre Һоҙ, Һоҙ, Һоҙ (bor, tor, qol; bör, tör, köl) gibi;
- 5) “и” Uzun (tam) esre Һи, Һи, Һи (hin, ti, key) gibi;
- 6) “ь” Kısa (eksik) esre Һи, Һи, Һи (keshé téşé, kitap tışı) gibi.

1. açıklama: Alfabemizde “и” ve “о” harflerinin her birisi ikişer sese işaret ediyor gibi görünseler de onların bazı yerlerde sesli “но” ve “о” ve bazı yerlerde sessiz “о” ve “и” olmalarını ayırmanın yolu şudur:

1) Sözcük başlarına geldiğinde ya ünlü harf ardından ya da önünden geldiğinde ya da iki ünlü harf ortasına geldiğinde [S-153] “ي” ve “و” harfleri her zaman sessiz harf sayılıp “يا” ve “واو” olarak okunurlar: “يُوق يوق, ياق ياك, ئاي ئاي, قويان قويان*” gibi ve “واو واق, او واق, قواوق, قواوق, قواوق” gibi.

2) Sessiz harf ardından gelirseler “ي” ve “و” harfleri her zaman sesli harf sayılırlar “ئو” ve “ئى” olarak okunurlar: “بئر bir, تيمه téyme, كيل kil; ve يوق yuq, توق tuq, ئول ul” gibi.

2. açıklama: Kalın “ا” harfi sağdan ve soldan çift çizgi konulmadan yapılır.

“يا” harfini “ئى” den ve “واو” harfini “ئو” dan ayırmak için “يا” ile “ئى” nin her birisine has farklı farklı işaret bulunmalı ve böylece “واو” ile “ئو” nun da her birisine has farklı işaret bulmaya çalışılmalıdır.

2

Dilimizde sesliler (glasnie zıvuki) kabul edilseler de o harflerin tamamı sadece altı tane olacağı için kalın ünlülü sözcükleri ince ünlülü sözcüklerden ayırmak için kalın ünlülü sözcüklerin önüne bunun gibi bir (,) kalınlık işareti yazılır.

Uyarı: “ء ya da ة ya da ء” sözcükleri gibi içinde “ء ya da ة ya da ء” harfleri olan sözcüklerin öncesinden kalınlık işareti yazılmaz, buna gerek yoktur. O işaret olmasa bile bu sözcüklerin kalın okunması gerekir.

3

Yazılırken kalın harflerle yazılmayan yabancı kökenli sözcükleri de kalın okumak için bu (,) işaret konulur: “كورس -kurs” gibi.

4

İnce üstün “ه”, uzun ötre “و”, kısa ötre “ؤ” uzun esre “ي” ve kısa esre “ئ” harfleri sözcük başına geldiğinde “ئه, ئو, ئو, ئو, ئو, ئو, ئو, ئو” şeklinde önlerine bir hemze konularak yazılırlar: “ئعلمم, ئلامم, ئوراق, ئوراق, ئوراق, ئوراق, ئوراق, ئوراق” gibi. Böyle olmasa bu harfler gerektiği gibi okunamaz. Meselâ, “ئول - ul” sözcüğünü hemzesiz “ول” şeklinde yazarsak onu “واقت - vaqıt” sözcüğündeki sessiz “واو - vav” harfi gibi “ول - vl” [S-154] diye okuyacaklardır, “ئيل - il” sözcüğünü hemzesiz sadece “يل” şeklinde yazarsak onu “ئيراق - یراق” sözcüğündeki sessiz “يا” gibi yaparak “يل - el” diye okuyacaklardır. Bu yüzden bu sesli harfleri sözcük başında önlerine hemze koyarak yazmak gerekir.

* ىبىك (yık) - yıkmak; ىك (yak) - taraf, yön; ى - ay; كويان (quyan) - tavşan; ىك (vak) - ufak, küçük; ى (av) - ağ, tuzak; كويان (quvak) - kavak

5

Bu dördüncü maddede adı geçen harflere uyarlayarak kalın üstün “ا” harfini de sözcük başına geldiğinde önüne hemze koyarak “ئا” şeklinde yazmak gerekir.

6

Dilimize Rusça'dan ya da Batı Avrupa dillerinden giren yabancı sözcüklerde “ق-к (q)” ve “ع-ғ (ğ)” harfleri yazılmazlar. “гәзитә, граждан, камисар” gibi sözcükleri “غزیتہ, عرژدان, قاميسار - ғәзитә, граждан, камисар” diye yazmak yanlıştır.

7

Sesli harflerin hiçbiri belli bir zamanda yazılmadan kalmazlar. Bir heceyi sözcüklerde ve kapalı hece ile biten sözcüklerde sesli “ئ” harfi yazılmaz diye istisnaların olmaması gerekir.

II

İmlâ Meselesi

1

Dilimize ait ilk sözcükler de alınma tüm sözcükler de söyleyişte nasıl duyuluyorsalar yazıda da böyle duyulduğu gibi yazılırlar – “فاجیفا فازیعا, تەبیعات تەبیғәт, سەғит, مەجیت, Сәғит, Мәжит, سوت, сут, судья судья” gibi.

2

Bir sözcükte birleşik yazılması mümkün olan harfleri birleşik yazmak gerekir, ayrı yazmak yanlıştır.

3

[S-155]

“-den, -dan, -žén (néñ) , -1, -ke, -ge, -qa, -ğa, -né, -da, -la, -le, -ken, -gen, - qan, -ğan, -ler, -der, -lar, -dar, -he, -ha, -se, -sa, -qay, -key, -kelt, -ğılıv” gibi dilimizdeki bütün çekim ekleri sözcüğün köküne birleşik yazılırlar “ئۆتتەلدن - өстәлдән, ذەكىزەڭ 3әкизەң, كىتابى كىتابى, قازانغا, كازانға, وەلىزە, وەلیزە, نورالدا, نورالدا, ۈيزە, ۈيزە, قالعان, қалған, ئوستەلدەر, өстәлдәр, كىلھە, килһә, دوستقاى, دوستқай, بەشكەلت, йәшкелт” gibi.

4

“ve, hem, yene, dehi, tağı, béley, ménen (mey), géne, ğına,” sözcükleri ve “hem-ve” manasındaki “že (le), źa (la)” edatları farklı bir sözcük hükmünde olacakları için başka sözcüklerden ayrı yazılırlar, birleşik yazmak yanlıştır.

Diğerleri için örnek göstermesekte mesele açıktır. Ama “hem (ve)” manasındaki “ze, te(le), za, ta(la), için örneğin: “kéyéž öyze yandı*” derken bu sözden ne anlamak gerekir? “Öyze kéyéž yandı*” diye anlar mıyız? Yoksa “hem kéyéž öy yandı*” diye mi anlarız? Benzerlik var. Buna bu benzerliği bitirmek için maksat “hem kéyéž öy yandı” olduğunda o sözcüğe: “كَيْدُ نُوِيْذَه يَانْدِيْ ” kéyéž öyze yandı,- diye “ze” yi , “öy” den ayrı yazmak gerekir. Eğer maksat “öyze (ev içinde) kéyéž yandı” olursa o zaman da “كَيْدُ نُوِيْذَه يَانْدِيْ ” kéyéž öyze yandı” diye “ze”yi “öy”e birleştirmek gerekir.

5

Sayıları yazmak için bütün yeryüzünde malum ve makbul olan şu: 1, 2, 3, 4,... şeklindeki Arap rakamları kullanılır. Bu güne dek kullanılagelen: ١, ٢, ٣, ٤ şeklindeki Türk rakamları atılır.

Komisyon gözetiminden geçirilerek projeyi hazırlayan Seğit Remiyev. 10 Aralık 1923.

Komisyon Üyeleri¹¹²

* “kéyéž öyze yandı” – Keçe evde yandı,

* “Öyze kéyéž yandı” – Evde keçe yandı,

* “hem kéyéž öy yandı” – ve keçe ev yandı

¹¹² Başkurdistan Merkez Devlet Tarihi Arşivi. Fond R-798. No: 1283.

Kaynakça

Ehmerov, K.Z. (2012). Başkurt Yazım Tarihinden (2. baskı). Ufa: Kitap Neşriyat.

Özşahin, M. (2017). Başkurt Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öner, M. (2015). Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü (2. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.